

DAGMAR BARTOŇKOVÁ

VZTAH ROMÁNU ACHILLEA TATIA KE KOMICKO-REALISTICKÝM ROMÁNŮM

Antický román se z hlediska obsahového dlouhou dobu tradičně členil do dvou přesně vymezených linií: šlo o romány typu idealizujícího na jedné straně a o romány parodického charakteru, tzv. komicko-realistické, na straně druhé. N. Holzberg v práci *Der antike Roman*, München und Zürich 1986, str. 90nn., však prosazuje názor, že romány idealizujícího typu nevytvářejí vždy jednoduše, uzavřený celek, zjevně kontrastující s romány komicko-realistickými, neboť mladší z nich byly silně ovlivněny existujícím již románem komicko-realistickým.

Pokud jde o Lollianův spis *Foinikika*, řazený mezi idealizující romány (papyrový zlomek tohoto spisu byl objeven teprve zhruba před dvaceti pěti lety a bývá kladen do 1. poloviny 2. stol. n. l.), Holzberg se nespokojuje s přijímaným hodnocením díla jako idealizujícího románu, jež se zřetelně odlišuje od mladších idealizujících románů, ovlivněných druhou sofistickou; jde naopak ještě dále a soudí, že tento román má tolik nápadných souvislostí s Petroniem a Apuleiem (zvl. pokud jde o satirické rysy), že jej lze přímo řadit k typu komicko-realistickému. Sama pokládám tento názor přece jen za předčasný, a to nejen pro dosavadní nejednotnost mezi badateli v nazírání na Lollianova *Foinikika*, ale zejména pro příliš fragmentární doložení spisu. Pozornosti si však podle mého soudu zaslouží Holzbergovo zdůrazňování nových obsahových i narativně technických rysů u Lolliana, jež přispěly k tomu, že se literární hodnota idealizujících románů v další fázi jejich rozvoje podstatně zvyšuje. V případě Lolliana šlo snad vskutku o jeden z prvních významných pokusů pozdvihnout literární úroveň idealizujícího románu v raném císařství využitím motivů, které se mezitím výrazně uplatnily v příbuzném literárním žánru, v románě komicko-realistickém - tak jak to známe z románového fragmentu o Ioláovi, z Petronia či z Apuleia. V této souvislosti bych chtěla zdůraznit zejména Holzbergův závěr (str. 99-124), že přinejmenším tři z mladších idealizujících románů, tj. román *Achillea Tatia*, *Longa* a *Héliodóra*, prokazují vedle vlivů druhé sofistiky i styčné body s romány typu vyprávění o oslovi, a pokud jde o *Iamblichova Babylóniaka* ze začátku 3. třetiny 2. stol. n. l., objevuje tu Holzberg společné rysy jak s vyprávěním o oslu, tak s Petroniem.

Ve své stati chci pozornost zaměřit na román Achillea Tatia o Leukippě a Kleitofóntovi, pocházející - jak se dnes obecně uznává - z 2. poloviny 2. století n. l.

Holzberg v citované práci (str. 106nn.) ukazuje, že jsou to především psychologické charaktery postav, „ich-forma“, a dále pak pasáže erotické (v nichž Achilleus Tatios překonává idealizující pojetí vztahu mezi mužem a ženou, podávané v starších idealizujících románech), jež zcela prokazatelně spojují dílo Achillea Tatia s komicko-realistickými romány.

Již T. Hägg v monografii *The Novel in Antiquity*, Oxford 1983, str. 42, upozornil na zdůraznění fyzického aspektu lásky u Longa a Achillea Tatia i na vývoj charakterů hlavních postav v románě Achillea Tatia; o takovémto vývoji se ještě nedá vůbec hovořit např. v románě Charitónově, třebaže i tento autor si liboval v líčení psychologických stavů svých hrdinů. Hägg v uvedené práci zdůrazňuje ironický postoj Achillea Tatia, jenž se sice podle něho jakoby distancuje od svého hlavního vypravěče, ovšem neodmítá žánr jako takový (nová chronologie pomohla překonat starší názor, že by Achilleu Tatiiovi mohlo jít o literární parodii na Héliodóra).

Po mém soudu Holzbergovy argumenty o existenci styčných bodů mezi románem Achillea Tatia a komicko-realistickými romány lze ještě dále rozšířit. Vedle shora uvedených shodných rysů shledáváme u Achillea Tatia již rovněž nápadně velké množství vložených vyprávění, jež se přímo osudů hlavních hrdinů románu nedotýkají. Tak rozsáhlé rozšíření dějové osnovy románu se do té doby v dochovaných idealizujících románech nevyskytovalo, zato však bylo běžné v komicko-realistických románech typu vyprávění o oslu či u Petronia. Tyto nové elementy v díle Achillea Tatia byly zatím výhradně spojovány s autorovou profesí rétora (Holzberg přitom nevyklučuje jeho egyptský původ) a s působením druhé sofistiky. Nezapomínejme však, že druhá sofistika ovlivnila již i Apuleia, jež jeho profesionální zaměření sblížovalo s Achilleem Tatiem, a jestliže bychom přijali Holzbergovu hypotézu o značném vlivu komicko-realistických románů na Achillea Tatia, pak se i nápadná existence vložených vyprávění, zvláště s přihlédnutím k jejich pestré obsahové stránce, nemusí jevit jen jako čistě jednostranný vliv druhé sofistiky či autorovy profese, nýbrž může být pokládána za výsledek přímého působení šifřicích se komicko-realistických románů. (Tímto ovšem nechci tvrdit, že s autorovou profesí rétora a s druhou sofistikou nemohou souviset některé jiné typické rysy autorova způsobu literárního tvoření, jako zvl. velmi pestrá škála nejrůznějších úvah, výkladů smů či věštek, doprovázejících rozhodování a jednání hlavních hrdinů.) Povšimněme si např. kap. II., do jejíhož děje nejenže jsou ústrojně vpleteny osudy Kleinia, přítele hlavního hrdiny, ale objevuje se tu mj. samostatné vyprávění v podobě vločky o nešťastné lásce náhodného společníka Kleitofóntova, Egyptřana Menelaa. Jeho osudy, jimž je věnováno poměrně dosti místa, pak vyvolávají i autorovy úvahy o přednostech homosexuálního vztahu, což je jev, s nímž se v této podobě - dokonce s líčením rozdílných prožitků při vztahu homosexuálním a heterosexuálním - v idealizu-

jičích feckých románech takto otevřeně nesetkáváme, je však běžný v románech komicko-realistického typu. A v obdobném smyslu nápadné jsou i rady Achillea Tatia, vkládané do úst Kleiniovi, jakým způsobem lze totiž získat lásku dívky (I 9), jak si počínat při milování (I 10), jak si vykládat dívčino zdráhání (I 10), v čem si libuje žena zkušená, v čem mladá dívka (I 10) apod. Reminiscence na Ovidia je zde jistě nasnadě - opět nám tu však vytanou na mysl i nápadné obdoby u Apuleia, příp. Petronia.¹

Jiným tematickým okruhem, jenž rovněž obohatil základní linii románu Achillea Tatia a jenž může vyvolávat reminiscence na komicko-realistický román, zvláště na Petronia, jsou autorovy detailní a živé popisy obrazů. U Achillea Tatia se s takovýmto způsobem popisu obrazu setkáváme hned na třech místech (I 1; III 6; V 3n). Poprvé jde o popis obrazu znázorňujícího Európu, v druhém případě jde o obraz, jenž je rozdělen do dvou částí, přičemž jedna jeho část zachycuje Andromédu, druhá pak Prométhea. Na třetím obraze je vykreslena Filoméla a Téreas. Ve všech případech jde o zobrazení určité báje pojící se k postavám na obraze a Achilleus Tatios tímto způsobem svého čtenáře velmi detailně informuje o hlavních rysech mýtu.²

Že Achilleus Tatios vědomě rozšiřoval své vyprávění o další příběhy, aby tak ještě více zaujal svého čtenáře, o tom koneckonců svědčí i jeho vlastní narážka v V 5, když klade vypravěči do úst slova, že ženy jsou milovnicemi povídek, aby tak vysvětlil, proč se zabývá podrobným popisem obrazu, na němž je zachycen příběh Filomény, Prokny a Térea.

K realistickému obrazu života, běžně popisovanému v komicko-realistických románech, mají pak blízko i vložená autorova líčení, jako např. popis Nilu (IV 12), krokodýla (IV 19), slona (IV 4), květu (IV 5) apod.

Dalším námětovým rozšířením románu u Achillea Tatia je využití bajek a pověstí. V II 21n. vkládá Achilleus Tatios do svého díla hned dvě dosti obsáhlé bajky za sebou. První se týká strachu lva před kohoutem a slona před komárem, druhá pak komára a lva. Bajky jsou podány jako napínavé příběhy, které ovšem nepostrádají svá morální naučení; v prvním případě, že ani ten, kdo má velkou sílu a moc, není nezranitelný, a v druhém, že nikdo by si neměl být příliš jist svým postavením: komár sice přemohl lva, ale pak sám uvázl v tenké pavučině. Zvláště zmíněná bajka o lvu a komárovi bývá uváděna mezi nejlepšími doklady svého druhu v antické literatuře.

Obohacením základní dějové linie románu bylo i poutavé vyprávění pověstí. Setkali jsme se s nimi již při popisu obrazů, další se pak pojí k původu svátka vinobraní (II 2), k objevení purpurové barvy za pomoci psa (II 11), k ptáku Fénixovi (III 25). Nejvíce však zaujmou dva tklivé příběhy o nešťastném osudu

¹ Srov. rovněž autorovy úvahy o působení Eróta na zvířata, rostliny, kameny atd. (I 17n.).

² V této souvislosti se nabízí úvaha o míře vztahu čtenářů románů k výtvarnému umění; je známo že střední vrstvy, které tvořily jádro čtenářského okruhu románů, si zřejmě ne náhodou dávaly zdobit své příbytky scénami z románů, které s oblibou četly. Srov. k tomu mozaiky z vily v Antiochii, znázorňující scény z románu o Parthenopě (viz o tom Bartoňková 1990), či úvahy nad jednou z pompejských maleb (Hágg 1983, 59).

sličných dívek oddaných Artemidě. Tak v VIII 6 jde o krásnou pannu jménem Sýrinx, proměněnou v rákos, aby se zachránila před žádostivým Panem. V VIII 12 se setkáváme s pověstí o krásné dívce jménem Rodópis a o mladíku Euthynikovi, kteří oba pro svou oddanost Artemidě upadli v nemilost u Afrodity; zasažení z vůle Afrodity šípem Erótovým porušili poté svou dřívější přísahu nikdy v životě se nepodrobit službě bohyni lásky. Zvláště u tohoto vyprávění, líčícího - byť stručně - napínavý a dojemný příběh mladé bezbranné krásky, vydané na milost závistivé bohyni lásky, jsou nasnadě reminiscence na Apuleiovo rozsáhlé vyprávění o osudu spanilé dívky Psýché.

Z hlediska rozmištění vložených příběhů uvnitř románu Achillea Tatia je dosti nápadné, že se s nimi setkáváme v daleko větší míře v první polovině románu než v druhé části díla, po této stránce je zvláště zajímavá II. kniha.

Vliv komicko-realistického románu vyzářoval podle Holzberga - jak už bylo řečeno - i na román Longův a Héliodórov. Pokud jde o vložená vyprávění, těch je nejvíce u Achillea Tatia, avšak nechybějí ani v díle Longově, pocházejícím z 2. poloviny 2. století. Velmi zajímavé je v I 27 vyprávění Dafnida o krásné panně nadané zpěvem, kterou však v jejím umění předčil mladík, jenž pak odlákal nejlepší kravky z divčina stáda; roztrpčená panna proto poprosí bohy, aby ji proměnili v ptáka, věštícího neblahé události. V II 34 se setkáváme se známou pověstí o sličné panně pronásledované Panem a proměněné v hudební nástroj sýrinx (srov. výše výklad o Achilleu Tatiiovi). Do této řady bychom snad mohli zařadit i vyprávění o pokolení Nymf z III 23, kdežto zážitky starého Filéta z II 3, jenž předkládá úsměvný příběh svého setkání s rozverným hošíkem Erótem, jsou velmi těsně spojeny s vlastním dějem románu, stejně jako dobrodružství urozených mladíků z Méthymny v II 12nn.

Poněkud jiného charakteru jsou Héliodórovy Příběhy aithiopské z 2. poloviny 4. stol. n. l. Vlastní děj románu se často rozvíjí a postupuje kupředu za pomoci ústrojně vkládaných vyprávění, jež s dějem těsně souvisejí. Z této linie však poněkud vybočuje - a tím se blíží Achilleu Tatiiovi i Longovi - rozsáhlejší, do románu volně vložený životní příběh Knémónův (I 9-18), který, třebaže se v něm setkáváme s postavami, jež svým způsobem později ovlivnily děj románu, představuje jakýsi samostatný příběh. Podobného typu je i vyprávění o původu Homérově (III 14), líčení snů (I 18, II 16), popis zbroje (IX 15) i pozoruhodnosti města Syény (IX 22) či exotického zvířete (X 27). Ve srovnání s Achilleem Tatiem je však v tomto díle, byť s velmi exotickým obsahem, volně vkládaných narativních partií podstatně méně.

Ve své studii jsem se pokusila rozvést Holzbergovu tezi o vlivu komicko-realistických románů na mladší idealizující romány upozorněním na značnou pestrost narativních vložek, které s dějem románů přímo nesouvisejí. Bohatý na doklady tohoto typu je zejména román Achillea Tatia, méně je jich u Longa, a zvláště u Héliodóra.

LITERATURA

- BARTOŇKOVÁ, D. 1990: *Čtenáři antických románů*, SPFFBU E 34-35, 1990, 143-149.
 HÄGG, T. 1991: *Narrative Technique in Ancient Greek Romances*, Stockholm 1971.
 HÄGG, T. 1983: *The Novel in Antiquity*, Oxford 1983.
 HENRICH, A. 1972: *Die Phoinikika des Lollianos*, Bonn 1972.
 HOLZBERG, N. 1986: *Der antike Roman*, München und Zürich 1986.
 PERRY, B. E. 1967: *The Ancient Romances*, Berkeley and Los Angeles 1967.

DAS VERHÄLTNISS DES ROMANS VON ACHILLEUS TATIOS ZU DEN KOMISCH-REALISTISCHEN ROMANEN

Die Autorin begründet durch weitere Argumente die These von N. Holzberg, die drei jüngeren griechischen Romane idealisierender Art (Achilleus Tatios, Longos, Heliodoros) seien nicht nur durch die zweite Sophistik, sondern auch durch die Romane komisch-satirischer Art beeinflusst worden. Neben der von Holzberg unterstrichenen Ich-Form, den psychologisch hervorragend skizzierten Charakteristiken der handelnden Personen und neben den häufigen Stellen erotischen Charakters hält die Autorin auch die auffällig hohe Zahl der in den Text eingliederten narrativen Episoden bei Achilleus Tatios für ein Spezifikum, das ebenfalls an die Traditionen des komisch-satirischen Romans anknüpft. Bei Longos und Heliodoros scheint dagegen dieses Element weniger markant gewesen zu sein.

